

m a m
m a s

LUBOMIR LIPŤÁK

Lubomír Lipták
Slovensko v 20. storočí

Piate vydanie, vo vydavateľstve MAMAŠ vydanie prvé.

Copyright © Lubomír Lipták, dedičia 2025, 2011, 2000, 1998, 1968
Predslov k piatemu vydaniu © Ivan Kamenec 2025
Slovak edition © Vydavateľstvo MAMAŠ 2025
All rights reserved

ISBN 978-80-8268-176-8

**SLO
VEN
SKO
V
20.
STOROČÍ**

OBSAH

Predslov k piatemu vydaniu:
Význam a osudy Liptákovej monografie 8

Predhovor autora k druhému
vydaniu z roku 1998 13

1. SLOVENSKO V UHORSKU

Na prahu storočia 18

Sila a slabosť slovenskej politiky 31

2. SLOVENSKO A PRVÁ SVETOVÁ VOJNA

Tvrdá škola vojny 54

Idea Československa 62

Finis Hungariae 72

Horizonty a hranice slovenskej revolúcie 85

3. SLOVENSKO V ČESKOSLOVENSKU. ZISKY A PREHRY

Rozviazané a pristrihnuté krídla	102
Chudobný brat?	114
Tútorstvo alebo rovnoprávnosť?	127
Komunisti a slovenská otázka	141
Slovensko a koniec prvej republiky	153
Dramatická medzihra: Od Mníchova po 14. marec	163

4. SLOVENSKO A DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA

Slovensko na mape vojnovkej Európy	180
Vojna a ekonomika	194
Liberálny fašizmus?	208
Prevrat alebo revolúcia?	220
Slovenské národné povstanie	237

5. SLOVENSKO NA PRAHU SÚČASNOSTI

Zápas o moc	258
Roky bez mena	281
Utopický alebo vedecký socializmus?	316

Poznámky	344
----------	-----

PREDSLOV K PIATEMU VYDANIU: VÝZNAM A OSUDY LIPTÁKOVEJ MONOGRAFIE

Mnohokrát opakované konštatovanie, že aj knihy majú svoje osudy, presvedčivo dokazuje monografia Ľubomíra Liptáka *Slovensko v dvadsiatom storočí*, ktorá vychádza v slovenčine už v piatom vydaní. Tento, v našej historiografii ojedinelý jav svedčí o pretrvávajúcom záujme odbornej i širšej čitateľskej verejnosti o poznávací prínos tejto nevšednej knihy. Jej originálne vedecké závery, inšpiratívne podnety a kladenie otázok, ako aj pútavá štylistická forma sú prínosné a aktuálne aj v súčasnosti. S prvým vydaním monografie sa čitatelia zoznámili na jeseň 1968, teda v roku nádejí, ale zároveň aj v čase trpkých sklamaní a poníženia. Aj spomenuté vonkajšie okolnosti urobili text knihy *Slovensko v dvadsiatom storočí* trvalo aktuálnym, čo bolo od samého začiatku jej prednosťou, no vzápätí, ako to už na Slovensku často býva, aj jej prekliatím s tristnými dôsledkami pre knihu a jej autora.

Možno konštatovať, že monografia sa rýchlo stala bestsellerom a vyvolala priaznivé ohlasy v odbornej kritike. Už po necelom roku sa však jej text, najmä kvôli odvážnej komparatívnej analýze dvoch totalitných systémov na Slovensku v 20. storočí, stal pre nastupujúcu „normalizačnú“ moc nepohodlným, nebezpečným. Vzápätí knihu režimová „ideopolícia“ dala na index, vyradila z verejných

i odborných knižníc, z bibliografických zoznamov. Nesmela sa citovať, ani sa na ňu voľnejšie odvolávať; a ak áno, iba v jednoznačne odmietavom duchu v zmysle primitívnej demagogickej argumentácie v službách vládneho režimu. Historici ju síce v anonymite používali, no daktorí v rámci svojej „nadpráce“ aj zneužívali, keď proti jej umlčanému autorovi dodatočne viedli nie odbornú, ale zbabelú politickú polemiku. Práca bola označená za nebezpečný a škodlivý výplod nemarxistického protisocialistického myslenia, čo bol v čase tzv. reálneho socializmu jeden zo smrteľných hriechov. Najhoršie bolo, že proti podobným obvineniam politického charakteru sa jednoducho nedalo brániť. Autora, ktorý bol v danom čase doma i v zahraničí jedným z najrešpektovanejších slovenských historikov, na administratívny príkaz „z vyšších miest“ vyhodili z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Žiaľ, nebol to prvý, ani posledný podobný prípad v našej historiografii, resp. v spoločenských vedách a v kultúrnom živote vôbec, keď sa politická moc snaží umlčať a natrvalo zbaviť svojich oponentov alebo inak nepohodlných tvorcov. Spravidla to boli a sú profilujúci autori v rámci svojho odboru. Pri sledovaní daného javu možno konštatovať, že na Slovensku sa vytvorila tradícia, keď si „strieľame do vlastnej nohy“. Sám Lipták tento opakujúci sa jav komentoval v jednej zo svojich esejí pod signifikantným názvom *Odtaté ruky*.

Paradoxom je, že v rovnakom čase, teda krátko po prvom vydaní bola monografia vystavená nekvalifikovanej, tiež nenávisnej ideologickej kritike zo strany viacerých exilových historikov a publicistov ľudáckej orientácie. Tí jej zas – aká to irónia! – vyčítali dogmatické marxistické pojmá slovenských dejín v 20. storočí. Trňom v oku bol pre nich hlavne autorov kritický prístup k dejinám vojnovjej Slovenskej republiky a k jej totalitnému režimu. A ešte jedna zvláštnosť: Podobné ideologické útoky z pozícií neľudáckych, rýchlo vykvasených „národných“ historikov a publicistov sa proti Liptákovej knihe a vlastne proti celej jeho vedeckej tvorbe a interpretáciám, objavili a v rôznych variantoch opakujú aj po roku 1989. Útočí sa v nich na vedeckú úroveň a osobu autora. Jeden z takýchto horlivých kritikov vo svojom primitívnom hneve a ideologickej predpojatosti mu dokonca upiera právo považovať sa za slovenského historika. Skutočne, aj v našich nevelmi tolerantných pomeroch, je to dote-

raz ťažko prekonateľná absurdita. Ak by sme si odmysleli tristné osudy prvého vydania knihy a takmer dvadsaťročnú diskrimináciu a ostrakizáciu jej autora, mohli by sme pokladať primitívne politické útoky na knihu zo strany prívržencov ideológie dvoch totalitných systémov, vlastne za najlepšie svedectvo jej odborných kvalít, resp. morálnych občianskych postojov Ľubomíra Liptáka.

Pritom je tu však ešte jeden faktor: V neslobodných podmienkach totalitných, autoritatívnych režimov, ale aj mimo nich, najúčinnjšou, hoci nechcenou (!) propagáciou každého nepohodlného vedeckého aj umeleckého diela je jeho vrchnostenský zákaz alebo nejaká iná, umelo vykonštruovaná aféra či forma škandalizovania. Na druhej strane treba priznať, že každá senzácia podobného druhu v oblasti vedeckej a umeleckej produkcie, mala a má relatívne krátke trvanie, na čo sa zrejme spoliehajú aj jej iniciátori, keď oprávnene dúfajú, že verejnosť zabúda. Všetkými spomínanými peripetiami si prešlo aj *Slovensko v dvadsiatom storočí*. V historickej obci bolo dielo síce ďalej známe, no počas dvadsiatich rokov „normalizácie“ bolo stále menej používané napríklad aj vysokoškolskými študentami histórie, lebo tí k nemu nemali voľný, takpovediac legálny prístup. Chtiac-nechtiac sa tak vytrácalo aj z povedomia širšej čitateľskej verejnosti. Ak cenzúra a ideopolícia neboli dosť bdelé, kniha sa výnimočne objavovala v antikvariátoch a stala sa pre kupujúceho záujemcu vzácnym bibliofilským úlovkom, pretože chýbala na pulloch kníhkupectiev.

Naznačil som už, že táto Liptáková práca upútala čitateľa nielen svojím originálnym objavným obsahom, ale aj štylistickým podaním. Akoby jej autor vracal dejepisectvu neprávom zaznávaný, resp. podceňovaný literárno-estetický rozmer. Estetická literárna stránka totiž bola a vlastne dodnes je, až na niektoré výnimky, v našej vedeckej historickej literatúre dosť vzácnym javom, hoci pútavá štylistická interpretácia výsledkov výskumu, pri zachovaní vysokej odbornej úrovne textu, spravidla dosahuje u čitateľskej verejnosti väčší efekt a vplyv, než sme si to ochotní pripustiť.

Všetky vyššie spomenuté faktory nesporne tiež spôsobili, že každé nové vydanie Liptákovej monografie vyvolalo podobný záujem, reakciu a pocity u čitateľskej verejnosti, ako tomu bolo v jej prvej edícii. Kniha je, podobne ako pred takmer šesťdesiatimi rokmi, stále

bestsellerom. Okrem vlastného obsahu priťahuje na seba pozornosť dvoma navzájom prepojenými a doplňujúcimi sa faktormi. Jednak invenčnými poznávacími výbojmi a štylistickou formou podania, jednak sa stala dobovým dokumentom svedčiacim o politicko-spoločenskej atmosfére, v ktorej vznikala, keď historiografia zohrávala nezanedbateľnú úlohu, osobitne v zápasoch o štátoprávne federatívne riešenie slovenskej otázky.

Na tomto mieste treba konštatovať, že Liptákovo dielo nebolo akýmsi samorastom, hoci autor ho neopakovateľne poznačil svoju obsahovou a formálnou náplňou. Kniha bola organickou súčasťou vnútorného napredovania slovenskej historiografie, kultúry a spoločenských pohybov vôbec v druhej polovici šesťdesiatych rokov minulého storočia. Bola jedným z najoriginálnejších vedeckých a spoločenských výsledkov tohto vývoja. To však neznamená, že ju možno nekriticky glorifikovať, považovať za dokonalú, nekorigovateľnú, čo by bolo v rozpore s autorovým chápaním odbornej a spoločenskej úlohy dejepisectva. Práve z tohto dôvodu Lipták hneď pri druhom vydaní svojej knihy (ďalšie vydania monografie vyšli až po jeho smrti), už v prajnej a priaznivej atmosfére, bez obmedzujúcich limitov cenzúry a autocenzúry, odmietol lákavú ponuku vydavateľa na „vylepšenie“, teda čiastočné prepracovanie obsahu knihy, v zmysle aktualizácie doplnenie jej textu v rámci nových poznatkov, resp. na úpravu terminológie používanej v prvom vydaní knihy z roku 1968. Tým, okrem iného, zachoval nielen originálne znenie knihy, ako dobového dokumentu o stave poznania, ale prejavil aj svoju profesionalitu. Práve táto odborná integrita názorov a občianska statočnosť Liptáka vychádzajúca z etických princípov, sa znova stali pre novopečených „národných“ kritikov výskumu a interpretácie jeho vedeckých výskumov, úbohou zámienkou na primitívne obviňovanie autora z údajnej neslovenskosti, liberalizmu a podobných nezmyselných falošných hriechov. Samozvaným „národným“ sudcom a prokurátorom, resp. ich politickým protektorom na Liptákovej monografii, ako aj na jeho ďalších vedeckých prácach prekážala a prekáža autorova vedecká nezávislosť, názorová integrita a moderné racionálne vnímanie úlohy dejepisectva, čo deklaroval v jednej zo svojich priekopníckych esejí už v roku 1968: „Horlím za postupné prekonávanie úzkeho národno-obran-

ného rázu našej historiografie, ktorý má nevyhnutne za dôsledok sklzávanie k nekritickej apologetike.“ Vychádzajúc z citovaných slov monografiu *Slovensko v dvadsiatom storočí* možno považovať za akúsi, hoci u nás ťažko presadzovanú a prijímanú koncepciu či filozofiu slovenských dejín, ktorá sa však môže vytvoriť, overiť a presadiť iba výskumom a vedeckou interpretáciou konkrétneho historického problému.

Dôkazom tohto tvrdenia je aj kniha, ktorú práve držíte v rukách, lebo je svojím poznaním, kladením otázok a formovaním smelých hypotéz stále až prekvapujúco aktuálna v súčasnom zápase o charakter dnešného i budúceho kultúrneho života na Slovensku.

Ivan Kamenec
Bratislava, apríl 2025

PREDHOVOR AUTORA K DRUHÉMU VYDANIU Z ROKU 1998

Druhé vydanie knihy o dejinách, dokonca po tridsiatich rokoch, nie je u nás obvyklé a oprávňuje k stručnému vysvetleniu jej vzniku a osudov.

V lete roku 1967 ma požiadalo vydavateľstvo Epoque napísať knihu vhodnú pre nasledujúci rok „osmičkových výročí“: 1848, 1918, 1938, 1948. Vtedy sme ešte netušili, že rok 1968 sa k nim plnohodnotne pridá. Napísaná bola od septembra 1967 do februára 1968, teda v čase, keď sa politická kríza ešte len začínala rozvíjať. V zhode s vtedy obvyklými vydavateľskými termínmi však vyšla až v septembri, teda už po okupácii a v čase, keď ľudia mali iné starosti, ako čítať historické knihy. Nebola koncipovaná ako prehľad alebo syntéza, ale ako historický príspevok do diskusie, ktorá v šesťdesiatych rokoch prebiehala na rôznych úrovniach a rôznych podobách: o potrebe reforiem, o postavení Slovenska v štáte, o „slovenskej otázke“.

Čoskoro sa ukázalo, že z celého obdobia rokov 1848-1989 mohla takáto kniha vyjsť iba v „diere“ niekoľkých mesiacov. Už po tzv. aprílovom pléne roku 1969 sa začali nad ňou sťahovať mraky. Nákupca v bratislavskom kníhkupectve mi ukázal zoznam kníh, ktoré nesmie nakupovať. Vidiac moje prekvapenie, uspokojoval ma: „Nič si z toho nerobte, ste v dobrej spoločnosti.“ Časť z 3 500 kusového nákladu skončila v papierenskom mlyne, v knižniciach

sa presťahovala do tajných fondov. Neboli však asi až také veľmi tajné, pretože po roku 1989 sa z nich vynorili dosť opotrebované exempláre. Počas normalizácie slúžili citácie z knihy pedagógom marxizmu-leninizmu na ilustrovanie študentom, ako hlboko mohli v „krízových rokoch“ revizionisti klesnúť. Pretože v našich zeme-
pisných šírkach je zvyk páliť nielen knihy, ale – chvalabohu iba obrazne – aj spisovateľov, 366-stranová kniha stála zamestnanie autora i niekoľkých pracovníkov vydavateľstva. Pravda, všetci mali podobných hriechov viac.

Pri novom vydaní knihy boli dve možnosti: buď ju vydať v pôvodnej podobe, alebo dôkladne prepracovať. Pre väčšie zásahy hovorili dva dôvody. Za tridsať rokov sa historická databáza podstatne rozšírila, vyšli tisíce článkov, monografie, encyklopédie a slovníky. Druhý dôvod je doba, v ktorej kniha vznikla. S odstupom času od šesťdesiatych rokov sa vtedajšie možnosti vyjadrovania, mantinely „liberalizmu“ veľmi preceňujú. Napísať vtedy bolo možné už všetičo, ale nie všetko. Proces odkrývania minulosti mal svoje limity a tabu. Napríklad šírka teroru z obdobia po roku 1948 sa dostávala na stránky novín iba krok za krokom práve v roku 1968. Predtým bolo možné aspoň čiastočne hovoriť o terore a procesoch proti komunistom. Tí však napríklad v rokoch 1948-1954 tvorili v Československu iba 0,1 % odsúdených, 5 % odsúdených na smrť, 1 % z tých, ktorí v dôsledku perzekúcií zahynuli. Aj z takýchto dôvodov je text na mnohých miestach neúplný, nedopovedaný alebo príliš všeobecný. Dopĺňať dnes tieto miesta a formulácie by bolo ľahké, kniha by tým však stratila charakter výpovede o veľmi dôležitom období 20. storočia, práve o roku 1968.

Proti dodatočnému vylepšovaniu textu hovoria aj morálne dôvody, čo je možno prisilné slovo, stačí obyčajná slušnosť. Naša spoločnosť, politika, kultúra a veda sú plné ľudí, ktorí svoje názory a verejné postoje viackrát radikálne zmenili, na čo majú právo. Je veľa ľudí, ktorí v prelomových chvíľach, kedysi dávno, predvčerom alebo iba včera zmúdreli, čo je chvályhodné. Alebo aj nie, ak sa tvária, že sú takí odjakživa. To je nepoctivé, nevierohodné a jednoducho neslušné. Rovnaké by bolo s odstupom tridsať rokov vysvetlovať, čo bola akási povinná daň, aby kniha vôbec vyšla, čo neznanosť a čo omyl. Autor je zodpovedný za to, čo napíše, a nie za

to, čo si myslí; okolnosti, „doba“, „pomery“ môžu niečo vysvetliť, ale nie ospravedlniť. Preto sú v pôvodnom texte v tomto vydaní opravené iba niektoré faktografické, redakčné či tlačové chyby, na ktoré upozornili recenzenti.

Bol by som rád, keby kniha neoslovila čitateľa iba ako výpoveď o Slovensku v dvadsiatom storočí, ale aj ako svedectvo o jednej generácii alebo aspoň jej časti. Bola to už druhá generácia, ktorá po roku 1918 získavala vzdelanie v materinskom jazyku, vstupovala do modernejšej a urbanizovanejšej spoločnosti. Narodila sa v parlamentnej demokracii, ale väčšinu života prežila v diktatúrach. Prežila sedem závažných politických, štátoprávnych, ideových zvrátov a prevratov, niekoľkokrát bola definitívne oslobodená. K mnohému ju nútili, často klamali, mnohé hlúposti robila dobrovoľne, ba s nadšením. Má veľkých morálnych hrdinov, trpiteľov, štandardne šedivý priemer i podliakov mimoriadnych rozmerov. Keď dospela, neprevzala bohvieaké dedičstvo, čo odovzdáva, o tom radšej nerozmýšľa. Žila v uzavretej spoločnosti, s obmedzeným prítokom informácií. Sama sa vyťahovala za vlasy z bahna, čo jej názorom niekedy dodáva pôvab insitného umenia, výsledky však tiež nie sú bohvieaké. Porážky a víťazstvá sa v jej osudoch preplietali tak, že je ťažko niekedy odlíšiť jedno od druhého. V tom bola naozajstnou, typickou súčasťou dejín Slovenska v dvadsiatom storočí. Storočí, o ktorom na jeho prahu napísal slovenský politik, že bude „storočím tuhých bojov, krutých zápasov pravdy s bludom, svetla s tmou, tyranie so slobodou.“

Mal pravdu, iba netušil, že to bude storočie dlhšie ako sto rokov.

február 1998

1.

**SLO
VEN
SKO**

V UHORSKU

NA PRAHU STOROČIA

Teraz, na sklonku 19. storočia, Uhorsko zaujíma popredné miesto v rade moderných štátov Európy a je hlavnou oporou monarchie.

Liberálne reformy a demokratický duch 19. storočia zabezpečili istý rozvoj vedy a umenia, poskytujúc každému jednotlivcovi možnosť, aby svoje duševné vlohy vyvinul a v platnosť uviedol. „Telegraf, telefón, stroje ku hnaniu elektrických železníc, k osvetľovaniu a početné menšie vynálezy, sú výtvarným 19. storočia.“ „Storočie veľké, bohaté na veľké výtvarky ľudského ducha. Toto storočie vyznačilo cestu a smer k ďalšiemu vývinu ľudskej spoločnosti.“¹

S takýmto optimizmom smerom do minulosti, prítomnosti i budúcnosti vítali naše storočie oficiálne, vládou financované budapeštianske *Slovenské noviny*. Avšak chudobné a skromné, ale naozaj slovenské noviny a časopisy, ktoré vydávali ich redaktori len s veľkými obeťami nie na to, aby vlebili vládu, ale aby organizovali slovenský ľud, nemali o uplynulom storočí ani o súčasnosti takú vysokú mienku.

„Kto by to bol len i tušil, že storočie, ktoré v znamení slobody, voľnosti a bratstva sa zjavilo, skončí v znamení anarchie, násilníctva, biedy a schudobnenia miliónov?“ písali *Ludové noviny*.

„Boháči, burziáni a vlády rozprávali a rozprávajú o slobode, voľnosti. Takto sa dá ľahšie vybrať daň. Ale roľník a remeselník pokorený je až po zem, vysilil sa, znivočil sa, že nieto dnes biednejšieho stavu nad neho. Blahobyť človečenstva zmiznul. Popri